

SAȘII ÎȘI TRAG ORIGINEA DIN SAXONIA. PROBLEMATICA ORIGINII ȘI NUMELUI SAȘILOR ARDELENI ÎN SCRIERI DIN SECOLUL AL XVI-LEA

Octavian TĂTAR*

Pe la mijlocul secolului al XV-lea, umanistul Piccolomini¹, prezentând realitățile regatului Ungariei/Transilvaniei în *Cosmographia* sa, spune: „Sașii (*Teutones*) își trag originea din Saxonia [...]. Ei sunt numiți, după cele șapte cetăți pe care le locuiesc, «Siebenbürgeri» în limba maternă”². Deși a fost publicată abia peste câteva decenii, lucrarea lui Piccolomini a fost bine cunoscută în lumea culturală europeană, având un mare impact asupra scrierilor geografico-istorice ale umaniștilor europeni. Spre sfârșitul aceluiași secol, un alt mare umanist italian, dar care, spre deosebire de Piccolomini, scria la curtea regelui Ungariei, Antonio Bonfini³ se exprima în termeni similari despre sașii ardeleni:

---

* Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, e-mail: octavian.tatar@personal.ro.

¹ Enea Silvio Piccolomini (1405-1464), cunoscut ca papă sub numele de Pius II (1458-1464), s-a născut la 18 octombrie 1405 la Corsignano. În anul 1442 a intrat în slujba împăratului Frederic III, ca secretar imperial. În anul 1445 a fost numit ambasador la Roma. Papa Nicolae V l-a numit episcop de Trieste (1447) și apoi episcop de Siena (1450). Cu noile demnități ecleziastice, împăratul Frederic III i-a conferit lui Piccolomini titlul de principe și l-a numit consilier imperial. Până la alegerea sa ca papă, Piccolomini a îndeplinit mai multe funcții diplomatice, fiind legat papal în Boemia, Moravia, Silezia și ducatele austriece. Lucrarea sa geografico-istorică principală, intitulată *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio*, cunoscută sub numele *Cosmographia* sau *Opera geographica et historica*, a fost tipărită pentru prima dată în 1501; lucrarea nu a fost terminată. Prima parte a lucrării, intitulată *Europa*, încheiată încă din anul 1458, începe descrierea Europei cu regatul Ungariei, prilej cu care autorul realizează și prezentarea ținutului Transilvaniei. (vezi Mârza 2009, p. 27-99).

² *Teutones e Saxonia originem habent, viri fortes et bello exercitati, a septem civitatibus quas inhabitus Siebenburgenses patrio sermone appellati* (Călători străini 1968, p. 471, 473).

³ Antonio Bonfini (1434-1503) s-a născut la Ascoli, în Italia. În anul 1486 ajunge la curtea regelui Matia de Hunedoara, încredințându-i-se postul de secretar și lector al reginei Beatrix. Din însărcinarea reginei, Bonfini scrie o istorie a ungarilor, începând cu vremurile scitice și până în 1495. Bonfini este autorul care a marcat evoluția istoriografiei maghiare la sfârșitul secolului al XV-lea și cea mai mare parte a celui următor. El a elaborat prima istorie integrală, de factură umanistă, a ungarilor. Lucrarea, scrisă după modelul anticilor, este împărțită în decade (patru decade a câte zece cărți) și se intitulează *Rerum Ungaricarum*

„Dincolo de acești munți, care am spus că se întind de la Carpați la Severin, se află Transilvania, odinioară o parte a Daciei. [...] Sunt foarte multe orașe prea alese <acolo>, dintre care Sibiu, Brașovul, Clujul, Bistrița și multe altele, întemeiate și locuite de germani, pe care noi îi numim sași”⁴.

Nu știm în ce măsură Bonfini a cunoscut descrierea Ungariei realizată de Piccolomini, ceea ce ar fi permis preluare tezei sale cu privire la originea germanică/saxonică a sașilor ardeleni. Cum niciunul dintre ei nu a cunoscut în mod direct realitățile Transilvaniei vremii lor, credem că ambii autori sunt dependenți, în ceea ce afirmă despre originea sașilor ardeleni, de un alt câmp informațional. Apreciem că acesta nu putea fi decât cel reprezentat de cronistica medievală maghiară. Cel puțin, în ceea ce-l privește pe Bonfini, acesta a cunoscut în mod direct și nemijlocit lucrările cronicarilor maghiari, pe cele ale lui Anonymus, Simon de Kéza și Ioan de Thurocz, dar mai ales teoriile mediului cultural și politic de la Buda cu privire la „popoarele și popularea regatului Ungariei”.

Problema originii și așezării sașilor în Transilvania medievală este rezolvată în mod științific în istoriografia actuală, fapt datorat, în mare măsură, unei remarcabile cercetări istorice întreprinse de istoricii sași ai ultimelor două secole⁵. În momentul de față, mai toți istoricii problemei acceptă ideea că sașii aparțin grupurilor de coloniști din Europa catolică, atrase de monarhia maghiară în regatul Ungariei. Acești coloniști erau numiți în regatul Ungariei „oaspeți” (*hospites*). Inițial, coloniștii flamanzi și germani

---

decades quator cum dimidia. Mult timp, Europa a cunoscut istoria ungarilor din *Rerum Ungaricarum decades*. Deși nu a fost terminată datorită morții autorului, opera lui Bonfini, depusă în Bibliotheca Corviniana, a fost copiată imediat în mai multe manuscrise, care au circulat în Europa chiar și după tipărirea acesteia. În anul 1543, bistrițeanul Martin Brenner edita la Basel primele trei „decade” ale lucrării lui Bonfini (Antonii Bonfinii *Rerum Ungaricarum decades tres*, nunc demum industria Martini Brenneri Bistriciensis Transylvani in lucam editae, antehac nunquam excusae. Quibus accesserunt Chronologie Pannonum a Noah usque haec tempora et Coronis historiae Ungaricae diversorum auctorum. Basileae, ex Roberti Winter officina anno MDXLIII. Cum Caesareae maiestatis gratia et privilegio ad sex annos), după o copie primită de la Paul Istvánffy. Printre cei care au căutat să identifice și să susțină tipărirea manuscriselor lui Bonfini se numără și Ioan Zsámboki (Antonii Bonfini *Rerum Ungaricarum decades quator cum dimidia*, 1568). În Transilvania, Kaspar Helth/Gáspár Heltai a editat parțial *Rerum Ungaricarum decades*, folosindu-se de manuscrisul pe care i l-a împrumutat Mihai Csáky, cancelarul principelui Ioan Sigismund. Pentru problema în discuție, vezi József Szigeti, *A régi magyar irodalom története* [Istoria literaturii maghiare vechi], București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1971; Domokos Kosáry, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* [Introducere în izvoarele și literatura istoriografică maghiară], I, Budapeșt, 1951; Péter Gunst, *A Magyar történetírás története* [Istoria istoriografiei maghiare], Debrecen, 1995.

⁴ *Ibidem*, p. 483.

⁵ Möckel 2001, p. 9-24.

au fost numiți *Flandrenses* și *Tentones*, pentru ca din secolul al XIII-lea să fie pomeniți și cu numele de „saxoni” (*Saxones*). Numele de *Saxones* nu era neapărat un indiciu pentru regiunea de unde au provenit aceștia. Prin acest termen erau numiți în Ungaria medievală deținătorii unor privilegii de care se bucuraseră inițial minerii din Saxonia, privilegiu pe care aceștia le-au obținut, atât în Ardeal și în Szepesség (Spiš, în Slovacia), cât și în Bosnia sau Serbia, datorită faptului că erau specialiști rari și necesari pentru exploatarea zăcămintelor. Ca atare, numele de „saxon” este expresia unui statut juridic și nu un nume etnic⁶. În Transilvania, această populație de coloniști, cei mai mulți de origine germanică, beneficiară a „dreptului saxon”, confirmat (reconfirmat) de regele Andrei II în 1224, a transformat un nume generic, de stare, *Saxones*, într-unul etnic, *Sachsen* („sași”, la români, *Szászok*, la maghiari)⁷. Cronicarii medievali care au scris în limba latină i-au numit pe sași în permanență *Tentones/Saxones*, doar relatările unor străini păstrează forme derivate și/sau locale, cum ar fi *Siebenburgenses* („Siebenbürgeri”).

În secolul al XVI-lea, lucrurile stăteau cu totul altfel. Dezbateră în rândul cărturarilor pe seama originii, numelui, limbii și așezării sașilor în Transilvania era destul de aprinsă, iar opiniile erau, cum vom vedea, oarecum împărțite și contradictorii. Prezența unui astfel de subiect – originea, vechimea, numele, limba și felul de a fi al unui popor/etnie anume – în dezbateră culturală a vremii era un fapt obișnuit, cu atât mai mult cu cât atunci, în secolele XV-XVI, procesul scrierii sau rescrierii „ideologiilor identitare” a principalelor popoare/etnie europene se intensificase⁸. A „defini” un popor oarecare însemna, în acele vremuri, a-i pune în evidență reperele identitare fundamentale. În perioada în discuție, aceste repere fundamentale țineau de tema originii (vechi, ilustre, nobile eventual) și de cea a legitimității asupra teritoriului de locuire⁹. Ca atare, prezența unor astfel de subiecte în însemnările scrise despre comunitatea sașilor ardeleni se justifică pe deplin, mai ales că aceste însemnări „vin” tocmai din spații culturale unde respectivele teme sunt foarte prezente, adeseori ele fiind un fel de „stereotipie tematică” atunci când se vorbește despre alte popoare.

În principiu, și cu privire la originea sașilor, originea germanică a fost dominantă în scrierile secolului al XVI-lea, cei mai mulți dintre autori identificând/numind Saxonia ca fiind patria de origine a sașilor. Cu privire la așezarea sașilor în Ardeal, scriitorii vremii susțin că aceasta s-a făcut fie de către împăratul Carol cel Mare sau/și împăratul romano-german Otto I, fie

---

⁶ Vezi Gündisch 2001, p. 33-53.

⁷ Vezi Năgler 1992.

⁸ Vezi Pop 1998, p. 33-52.

⁹ În legătură cu această problematică, vezi Brezeanu 2002, Tătar 2009, p. 12-34.

din inițiativa unor monarhi maghiari, cele mai frecvente nume fiind ale regilor Ștefan I și Géza II. Spunem în principiu, căci, după cum vom vedea imediat, nu există o unanimitate de opinie printre însemnările vremii cu privire la problema în discuție.

Între consemnările din secolul al XVI-lea pe seama originii și așezării sașilor în Ardeal, o primă categorie o reprezintă acelea care susțin **originea germanică/saxonică și colonizarea maghiară a sașilor**. În această categorie, cei mai vocali se dovedesc a fi istoricii/cărturarii maghiari (maghiarizați sau/și atașați spațiului cultural și politic al regatului Ungariei).

Un prim caz pe această linie îl reprezintă cel al lui Ștefan Brodarics¹⁰, un slav la origine, de formație intelectuală italiană, devenit prelat și înalt funcționar al regatului Ungariei, cunoscător direct al realităților etnice din regat. Pe linia problemei în discuție, nefiind un cărturar de formație istoriografică, Brodarics s-a dovedit a fi un epigon al lui Bonfini. Iată ce spune în scrierea sa, relatând despre Transilvania: „Are numeroase orașe foarte însemnate [...], întemeiate și locuite de germani, pe care noi îi numim sași”¹¹.

Dintre istoricii maghiari, un prim exemplu este cel al lui Nicolaus Olahus¹². Olahus a fost preocupat de problematica „popoarelor Ungariei” medievale¹³, prilej cu care abordează și chestiunea sașilor ardeleni, mai ales din perspectiva felului acestora de a fi¹⁴. Despre originea germană a sașilor și așezarea lor în Transilvania, Olahus consemnează, în mod succint,

---

¹⁰ Ștefan Brodarics (1470-1539) s-a născut în Slovenia și a urmat studii universitare la Padova. A fost episcop de Pécs și Vác. Sub regele Ludovic II, Brodarics a fost cancelar al Ungariei. După Mohács, Brodarics l-a slujit pe regele Ioan I. Din împuternicirea acestuia, Brodarics a îndeplinit misiuni diplomatice în Polonia (1527) și Țara Românească (1532), fiind unul dintre negociatorii păcii de la Oradea (1538) și aranjamentului marital din 1539 dintre regele Ungariei și Isabella de Polonia. Îndemnat de mai multă lume, Brodarics scrie pentru regele Poloniei o istorie a campaniei din 1526. Lucrarea a fost tipărită la Cracovia, în 1527, sub titlul *De Conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohács verissima descriptio*. Cartea lui Brodarics a mai fost editată o dată, în 1568, la Basel, ca anexă a operei lui Bonfini.

¹¹ *Călători străini* 1968, p. 447.

¹² Cu privire la personalitatea autorului și locul său în peisajul cultural european al epocii, vezi: *Olahus* 1968; Tonk 1994, p. 7-14; Tonk 1968, p. 13-31; Kovács 1969, p. 101-110; Kovács 1994, p. 103-108. Pentru raporturile lui Olahus cu umanismul european, vezi Copoianu 2000; Belu 1992, p. 58-63; Teodor 1995, p. 58-64; Lăzărescu 1986, p. 10-15. Pentru ediția în limba română a operei istorice a lui Olahus, vezi *Olahus* 2002. Textul folosit la această ediție a fost cel publicat de Adamus Franciscus Kollar, în 1763 (Nicolai Olahi, *Hungariae liber I. Origines Scytharum et Chorographica descriptio Regni Hungariae*. Nicolai Olahi, *Hungariae liber II. Atila sive de initiiis Atilani per Pannonias Imperii et tribus bello ab eadem gestis*, Vindobonae, MDCCLXIII) (vezi și *Olahus* 1936).

¹³ Vezi Tătar 2009, p. 45-53.

¹⁴ Tătar 2010, p. 307-320.

următoarele: „Se spune că sașii provin dintr-o colonie de saxoni din Germania, adusă aici de Carol cel Mare; asemănarea limbilor celor două popoare dovedește că acesta este adevărul”¹⁵.

Una dintre cele mai ample descrieri a originii și așezării sașilor în Ardeal îi aparține lui Anton Verancsics¹⁶. Iată ce spune Verancsics:

„Națiunea săsească, ce se trage, fără îndoială, din popoarele saxone din Germania, foarte puternice odinioară în război pe vremea împăraților romani Otto și apoi Carol cel Mare, regele francilor, părăsindu-și patria, s-a strămutat în această țară – căci noi vedem fie din cronicile maghiare, fie din povestirea bătrânilor din acest neam, care au primit ca din mâna strămoșilor lor amintirea acestui fapt și au păstrat-o până în vremea noastră, că în timpul regelui Géza și apoi a Sfântului Ștefan felurite neamuri, ca boemi, poloni, greci, armeni, pecenegi, saxoni, thuringi, renani, cumani, latini și mulți alții, au venit în Ungaria și, trăind acolo mult timp cu ungerii în bună înțelegere, au fost ușor primiți de ei și în legături de căsătorie și în obștea nobililor”¹⁷.

---

¹⁵ *SAXONES, dicuntur Saxonum Germaniae esse coloniae, per Carolum Magnum eo traductae: quod verum esse arguit, linguae utriusque populi consonantia* (Olabus 2002, p. 95).

¹⁶ Anton Verancsics (Verantio/Verantius, cum apare în unele scrieri) (1504-1573), originar din orașul Šibenik (Sebenico), din Dalmația, provenea, prin mama sa, dintr-o familie de seamă din Trau. Studiile înalte le-a făcut la Universitatea din Padova. Ascensiunea sa se datora unchiului său, Ioan Statilius, prepozit de Buda și Veszprém, secretar al regelui Ioan I și episcop al Transilvaniei. Numit prepozit al capitlului din Alba Iulia, Verancsics a îndeplinit misiuni diplomatice la Sigismund I al Poloniei, la dogele Veneției, la papa Clement VII și papa Paul II, la Francisc I al Franței, la Henric VIII al Angliei și la Ferdinand I de Habsburg, „regele romanilor”. În anul 1549 părăsește Transilvania, retrăgându-se în localitatea natală, Sebenico, în Dalmația. Curând după aceea, Verancsics intră în slujba lui Ferdinand I de Habsburg, care îl numește consilier și episcop de Pécs (1553). În anul 1553, episcopul își începe misiunea diplomatică la Poarta Otomană, care durează până în 1556, când sosește noul ambasador al Habsburgilor, Busbeq. Verancsics se întoarce în Ungaria în 1557, fiind numit episcop de Eger. În anul 1567 este trimis din nou la Poarta Otomană de către împăratul Maximilian II, reușind semnarea păcii habsburgo-otomane din 1568. Pentru serviciile sale, Verancsics a fost numit arhiepiscop de Esztergom (1569) și palatin al Ungariei (1570). În anul 1573 a fost numit cardinal, demnitatea venind o dată cu încetarea sa din viață. Lucrarea sa cea mai importantă cu referire la Transilvania este cunoscută sub numele *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae* (Antonius Vrancius Sibenicensis Dalmata, *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transylvaniam libri duo. De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae liber ternis*, edidit Colomnnus Eperjessy, MCMXLIV) Pentru detalii, vezi Antal Verancsics, *Összes munkái* [Opere complete], vol. I, *Történelmi dolgozatok deák nyelven 1490-1551* [Scrieri istorice în limba latină. 1490-1551], vol. II, *Történelmi dolgozatok magyar nyelven 1504-1556* [Scrieri istorice în limba maghiară. 1504-1556], în *Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek*, Második osztály: Irók [Monumente istorice maghiare, clasa a doua: scriitorii], vol. II, Pest, 1857.

¹⁷ *Călători străini* 1968, p. 414.

Din Pannonia, regele maghiar din acea vreme, înduioșat de pribegia acestor saxoni și dorind să populeze zona intracarpatică, pustiită de incursiunile dușmanilor, „le-a dat în Transilvania, spre a locui ca și în ascuns, locuri mai puțin întinse, mai sălbatice și mai abrupte și a hotărât ca ei să fie coloni [...]”, conchide Verancsics¹⁸.

Relatările italienilor despre sașii ardeleni sunt mai aproape de modelul cărturarilor maghiari cu privire la originea și colonizarea lor în Transilvania.

Un prim caz este cel al lui Francesco Massaro¹⁹, contemporan cu Brodarics și Olahus, prezent la curtea regelui Ungariei în perioada în care și cei doi activau intens în interesul regalității maghiare. Pentru Massaro, ca de altfel pentru mulți alți cărturari, elementul de identificare a originii germanice a sașilor ardeleni îl reprezenta graiul acestora. Acest aspect îl determină să afirme fără echivoc: „Așadar, acești locuitori ai Transilvaniei, care sunt numiți daci de către greci și romani, vorbesc nemțește (*spienza grossa*) și orașul lor de frunte se numește Sibiu (*Sibinia*)”²⁰.

În deceniul al patrulea al secolului al XVI-lea, italianul care a făcut consemnări scrise despre sașii ardeleni, în termeni extrem de elogioși, luând contact direct cu lumea acestora, a fost Francesco della Valle²¹. Și în acest caz, elementul principal de „legătură” cu originea germanică a sașilor este limba vorbită, la care adaugă și felul acestora de a se îmbrăca. Sosit la Brașov din Valahia, della Valle consemnează: „Limba locuitorilor de aici se deosebește prea puțin de limba germană și ei se îmbracă după obiceiul vechilor germani”²².

Giovan Andrea Gromo²³ face parte dintre străinii care au făcut însemnări despre sași în urma unei șederi mai îndelungate în Transilvania.

---

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Francesco Masaro a fost secretarul oratorului Veneției la Buda, Lorenzo Ovio, până în octombrie 1523. De la Masaro avem o scrisoare din 1 mai 1520, către Zuan Batista Ramusio, secretarul dogelui Veneției, în care relatează unele aspecte din călătoria sa în Transilvania din 1519, precum și o scrisoare-raport din 5 octombrie 1523. (*Ibidem*, p. 167).

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Francesco della Valle (?-după 1545) era padovan la origine. Prin unchiul său, Giovanni Odo, medicul dogelui Andrea Gritti, della Valle intră în serviciul fiului dogelui, Aloisio, la Istanbul, în anul 1531. În această calitate, della Valle îl însoțește pe Gritti în Ungaria (1532), dar și în a doua călătorie a acestuia spre regatul maghiar, sfârșită tragic la Mediaș, în 1534. Întors la Veneția în 1535, Francesco della Valle își redactează „relația” cu privire la călătoriile sale în slujba lui Aloisio Gritti. După o copie din secolul al XVII-lea, manuscrisul lui della Valle a fost publicat în *Magyar Történelmi Tár*, III, 1857, de către I. Nagy. (*Ibidem*, p. 317-319).

²² *Ibidem*, p. 324.

²³ Giovan Andrea Gromo (1518-după 1567), italian, născut la Bergamo. În 1538 avea gradul de căpitan, slujind la diverși prinți europeni. Ajunge la curtea principelui

Prezent la curtea princiară de la Alba Iulia, Gromo a avut prilejul să-i cunoască mult mai bine pe sași, dar mai ales să afle opiniile cercurilor cărturărești de aici cu privire la originea acestora. Iată ce scrie italianul:

„A doua națiune și grupare este cea săsească, imigrată demult din Germania, care s-a așezat în număr mai mare și în locuri mai multe (după cum am aflat) în timpul regelui Ștefan. Această seminție păstrează până în ziua de astăzi în întregime obiceiurile, limba și îmbrăcămintea germană”²⁴.

Aceeași teorie o întâlnim și la Ferante Capeci²⁵:

„Al treilea fel de locuitori [ai Transilvaniei - n.a.] sunt germanii saxoni, veniți pe vremea lui Carol cel Mare; aceștia păstrează limba săsească, deși foarte stricată; mai vorbesc și ungurește”²⁶.

Cărturari din spațiile culturale mai îndepărtate exprimă opinii asemănătoare cu cele ale celor mai înainte amintiți. Este cazul unui francez, Pierre Lescalopier²⁷, prezent și el în Transilvania, la curtea princiară a

---

Transilvaniei, Ioan Sigismund Szapolyai, la 1 mai 1564, rămânând aici 11 luni. La curtea princiară din Alba Iulia erau mulți slujitori de origine italiană, căci mama principelui, Isabella – fiica regelui Poloniei și a Bonei Sforza –, manifestase predilecție pentru curtenii italieni. Gromo a fost la Alba Iulia căpitanul pedestrașilor gărzii principelui, îndeplinind și misiuni de informare pentru stăpânii săi din Italia. În această dublă calitate, Gromo realizează o primă descriere a Transilvaniei în anul 1564, adresată unui prelat italian, în realitate chiar Scaunului papal. O a doua descriere a Transilvaniei, mai amplă, redactată prin 1566-1567, a fost destinată lui Cosimo de Medici, duce de Florența și Siena, indirect chiar împăratului Maximilian II, înrudit cu ducele Cosimo. Prima scrisoare a lui Gromo a fost publicată de Andrei Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 250-258. Textul celei de a doua scrisori a fost publicat, cu un studiu introductiv și note critice, de Aurel Decei în *Apulum*, II, 1943-1945, p. 140-214.

²⁴ *Călători străini* 1970, p. 335.

²⁵ Ferante Capeci (1549-1587), iezuit, prezent la Cluj, ca rector al Colegiul iezuit, din însărcinarea lui Ștefan Báthory, era sicilian de origine, cu studii universitare de filosofie și teologie. A trăit în Transilvania doi ani și șapte luni. Scrisorile sale au fost publicate de Andrei Veress în *Epistolae et Acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory (1571-1613)*, II, Budapest, 1911, p. 33-39 (vezi *Călători străini* 1971, p. 91-94).

²⁶ *Ibidem*, p. 99.

²⁷ Pierre Lescalopier (după 1550-după 1597), parizian, provenea dintr-o familie de magistrați ai Parlamentului francez. A studiat la Padova. La 1 februarie a plecat din Paris spre Istanbul, într-o călătorie de cunoaștere. Ajuns în capitala otomană, Lescalopier este sfătuit de către ambasadorul François de Noailles să meargă în Transilvania, pentru a se implica într-un plan, destul de ciudat, al reginei Caterina de Medici, vizând o posibilă căsătorie între principele Ștefan Báthory și o domnișoară de onoare a reginei. În acest context, ajunge francezul la curtea princiară din Transilvania, venind prin Țara Românească, împreună cu solii ardeleni ce se întorceau din misiune de la Poarta Otomană. Textul integral al jurnalului de călătorie al lui Lescalopier a fost publicat de Paul

Báthoreștilor. Iată ce consemnează acesta cu privire la sași, în momentul în care sosise la Brașov:

„Este primul oraș din Transilvania. Credeam că sosisem la Mantova, atât este de frumos orașul, cu case pe dinafară toate vopsite în ulei, cu biserici frumoase, ziduri bune, pardoseală frumoasă, populație civilizată și îndatoritoare”²⁸.

Dinspre cercurile intelectuale germanice, opiniile cu impactul cel mai puternic asupra mediilor umaniste și politice ale vremii aparțin lui Georg Reicherstorffer²⁹ și Sebastian Münster³⁰, ambii preocupați să evidențieze obârșia și specificul sașilor în raport cu nația germană de origine. Elementul identitar specific sașilor îl reprezintă limba – „graiul săsesc”, cum îl numesc ei. Iată ce scrie Reicherstorffer:

„Mai întâi acest neam al sașilor, adus în acest loc <după cum> spun ei din Germania [...], se folosește de limba săsească. Iar graiul săsesc se apropie mai mult de limba germană comună a celor din Colonia, decât de celelalte limbi, și nu e așa ușor de înțeles de șvabi și de elvețieni ca cele mai multe

---

Cernovodeanu sub titlul *Călătoria lui Pierre Lescapier în Țara Românească și Transilvania la 1574*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 434-463.

²⁸ *Călători străini* 1970, p. 430.

²⁹ Georg Reicherstorffer (cca. 1495-după 1554), sas din regiunea Sibiului, era secretar al reginei Maria a Ungariei în preajma bătăliei de la Mohács. În anul 1526, Reicherstorffer devine secretar regal și consilier al regelui Ferdinand I de Habsburg. În slujba monarhului vienez, Reicherstorffer îndeplinește mai multe misiuni diplomatice, mai ales în Moldova (1527, 1535) și Transilvania (1527-1528). Lucrările sale fundamentale sunt: *Chorographia Moldaviae*, realizată în 1541, și *Chorographia Transylvaniae (Chorographia Transylvaniae a fost tipărită la Viena în 1550 sub titlul *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellatae aliarumque provinciarum et regionum succinta descriptio et explicatio. Georgio Reicherstorffer Transylvano autore*. Lucrarea cuprinde și *Chorographia Moldaviae*. Ambele lucrări ale lui Reicherstorffer, în *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini*, ed. Johannes Georgius Schwandtner, vol. I, Viena, 1746. *Chorographia Moldaviae* a fost publicată și de Papiu Ilarian în *Tesauri de Monumente Istorice*, vol. III, București, 1864, p. 125-144). Lucrările sale au fost intens folosite în epocă de către diverși autori, inclusiv de Sebastian Münster, fiind retipărite de mai multe ori, începând cu anul 1595. Cu privire la locul lui G. Reicherstorffer în istoriografia săsească din Ardealul secolului al XVI-lea, vezi: Szegedi 2006, p. 115-116; Sienerth 1989, p. 158-162.*

³⁰ Sebastian Münster (1488-1552) era german, născut la Ingelheim, cu studii universitare la Heidelberg și Tübingen. Călugăr franciscan, Münster a fost profesor la Heidelberg (1524), apoi la Basel (1527), ca unul dintre specialiștii importanți în teologie și ebraică. Lucrarea sa de căpetenie, considerată o compilație, a fost *Cosmographia* (1544). Între lucrările folosite la întocmirea „Cosmografiei”, Münster s-a bazat și pe *Cosmographia* brașoveanului Johannes Honterus (Armbruster 1980, p. 48). În anul 1544, lucrarea umanistului german apare tipărită în latină și germană. În anii următori, ea a fost tipărită în mod repetat în germană (1545, 1546, 1548, 1550, de exemplu), în franceză și engleză (1552), în italiană (1548) (*Călători străini* 1968, p. 501).

limbi nordice în Germania. Transilvănenii (sașii - **n.n.**) așadar, întocmai ca toate celelalte națiuni germanice, își au dialectul lor osebit³¹.

În opinia umanistului german Sebastian Münster „Sașii (*Tentones*), bărbați viteji trimiși acolo [în vechea Dacie - n.a.] din Saxonia de către Carol cel Mare, sunt numiți în graiul părintesc *Siebenburgenses*, după cele șapte orașe în care locuiesc [...]”³².

Dinspre cultura sașilor din Transilvania, secolul al XVI-lea, a fost foarte productiv pe linia constructului identitar. Ca și în alte spații culturale, cel maghiar transilvănean de exemplu, și în cazul comunității săsești, istoricii/scrierile istoriografice au avut rolul hotărâtor în reafirmarea identitară a acestei etnii. Constituirea Universității Săsești (*Universitas Saxorum/Sächsische Nationsuniversität*) la sfârșitul secolului al XV-lea, și, odată cu ea, încheierea, în aspectele sale fundamentale, a procesului de formare a comunității săsești ca entitate politică și juridică³³, a dat un nou impuls istoriografiei săsești³⁴. Interesul pentru trecut, inclusiv pentru propriul trecut, era răspunsul istoriografiei săsești față de „criza transilvană” a secolului al XVI-lea, mai ales după 1526, o criză politică, religioasă/confesională și identitară deopotrivă. Din punct de vedere tematic și al genurilor³⁵, preocupările au vizat: domeniul dreptului (receptarea dreptului roman, evaluarea și reconstituirea tradiției juridice săsești, codificarea juridică și, pornind de aici, susținerea revendicărilor politice ale comunității săsești); culegerea izvoarelor și redactarea unor culegeri de

---

³¹ *Ibidem*, p. 208.

³² *Ibidem*, p. 503.

³³ Tontsch 2001, p. 54-63; Müller 1928, p. 227-424. Constituirea Universității Săsești a fost urmată de adoptarea unui cod juridic, în măsură să consfințească statutul autonom al comunității săsești în cadrul statului transilvănean. În anul 1560, Thomas Bomel, consilier principal în Sibiu și apoi preot în Slimnic, a primit din partea Universității Săsești însărcinarea de a rezuma toate normele de drept scris și cutumiar aflate în circulație pe cuprinsul teritoriului universității. După o muncă deosebită, Bomel a reușit să alcătuiască *Statuta juriurum municipalium civitas Cibiniensis, reliquarumque Civitatum et universorum Saxonum Transilvanicorum* („Statutele drepturilor municipale ale sașilor”, pe scurt). Matthias Fronius, senator din Brașov, a revizuit textul lui Bomel și, inspirându-se din lucrările lui Honterus, din dreptul roman și cutumele săsești, a elaborat *Statuta juriurum municipalium Saxonum in Transilvania*, în anul 1570. Între anii 1570 și 1582, opera lui Fronius a fost îmbunătățită prin intervenția consilierilor brașoveni Lukas și Petrus Hirscher și a comitelui sibian Albert Huet. Textul definitiv, în latină, dar și cu traducerea germană, a apărut în anul 1583 și a fost înmănat de către o delegație regelui Ștefan Báthory. La 18 februarie 1583, regele a aprobat și a promulgat *Statutele* sașilor transilvăneni (vezi Hanga, Tontsch 1997, p. 149-261; Sutschek 1997).

³⁴ Vezi Szegedi 2006, p. 102 passim.

³⁵ O analiză detaliată a problemei, la Edit Szegedi (*Ibidem*, p. 104-147).

documente (Christian Pomarius³⁶, Georg Seraphin³⁷, de exemplu); literatura epică (Johann Lebel³⁸ și Christian Schesäus³⁹ sunt cei mai reprezentativi); cartografierea geografică și istorică a spațiului, îndeosebi a celui maghiar/transilvănean (cazul cel mai elocvent îl reprezintă Georg Reicherstorffer, după deschiderea realizată de Honterus cu *Rudimenta Cosmographiae libri duo*, apărută pentru prima oară la Cracovia în anul 1530); memorialistica (însemnările pe calendare⁴⁰, de exemplu), încheind cu cronistica (Lucas Grünglass, cu *Scheda memorialis anno 1528 scripta cippoque sine primaculo turris in foro Coronensis imposita*, Hieronimus Ostermayer⁴¹, Thomas Bomel⁴², Kaspar Helth/Gáspár Heltai⁴³).

---

³⁶ Christian Pomarius (1500-1556) a fost notar la Bistrița, Sibiu și Brașov, iar apoi preot la Lechința. În anul 1546 a organizat, sub autoritatea primarului Sibiului, Petrus Haller, arhiva națiunii săsești, prilej cu care a întocmit *Regestum literarum in cellas ordinarum* – primul inventar arhivistic cunoscut. S-a aflat în corespondență, printre alții, cu Anton Verancsics (Binder 1969, p. 171-175).

³⁷ Georg Seraphin a lucrat la Bistrița, realizând, în 1559, un registru al documentelor arhivei orașului. În prefața *Regestum*-ului său, Seraphin are o interesantă pledoarie pentru importanța documentelor și a arhivelor.

³⁸ Johann Lebel (cca. 1490-1566), autor al lucrărilor istorice *Memorabilia Transylvaniae* și *Volumen scriptorum in emolumentum Capituli Bistricensis*, ambele pierdute, și a „cântecului istoric” *De oppido Thalmus*, scris într-o primă redactare în anul 1542, când Lebel era preot în Tălmăciu, iar într-o altă redactare, în 1559. Lucrarea a fost tipărită abia în anul 1779 de către Johann Seivert (Ioannes Lebelius. *De oppido Thalmus. Carmen historicum*, edit. Ioannes Sievert, Cibinii, 1779) (vezi Armbruster 1993, p. 95-96; Armbruster 1980, p. 51-52).

³⁹ Christian Schesäus (cca. 1535-1585), autor al epopeii *Ruinele Panonice* (*Ruinae Pannonicae libri quator. Historia de bello Pannonico Solymanni Imperatoris Turcorum ultimo*, Wittebergae, 1571), în care relatează evenimentele începând de la moartea regelui Ungariei Ioan I (1540) până la moartea primului principe al Transilvaniei, Ioan Sigismund (15719, și *Historia repurgatae doctrinae coelestis in Transilvania et Hungaria*, o orăție expusă la sinodul din 1580, în fapt, o adevărată lucrare de istorie ecleziastică (în *Urkundenbuch zur Geschichte der Ev. Kirche A. B. in Siebenbürgen*, ed. G. D. Teutsch, II, Hermannstadt, 1883).

⁴⁰ Cel mai reprezentativ caz îl reprezintă *Calendarium historicum* al lui Paul Eber, care a cunoscut, pentru popularitatea de care s-a bucurat, ediții între 1550-1569 (vezi Feneșan, Gündisch 1979, p. 79-97).

⁴¹ Hieronymus Ostermayer (?-1561), organist în Brașov, originar din Bavaria, a scris lucrarea *Chronik (1520-1561)*, un fel de istorie a Brașovului acelor ani, cu informații despre Ungaria, Valahia și Moldova, țări pe care le-a cunoscut în mod direct (Armbruster 1980, p. 49-50). Textul cronicii sale, continuat de un anonim până în anul 1570, s-a păstrat doar în copie în manuscrisul *Jurnalului* lui Andreas Hegyes (1578-1627), sub titlul *Historien vom 1520. Jahr bis Anno 1570* (în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, Kronstadt, 1903, p. 496-522) (vezi Szegedi 2006, p. 131-134).

⁴² Thomas Bomel (?-1585/92) este autorul lucrării *Chronologia Rerum Ungaricarum, a primo Unnorum in Pannonia adventu, ad millesimum quingentesimum Sextum a Nato Christo, per... Coronensem collecta et inclito Senatui Coronensis dicata*, apărută la Brașov în anul 1556. Lucrarea cuprinde evenimentele dintre anii 366 (așezarea hunilor în Pannonia) și 1553/54. Relatând

Pe linia afirmării identității săsești din Transilvania, două „voci” ies în evidență spre sfârșitul secolului al XVI-lea, cea a lui Kaspar Helth/Gáspár Heltai și cea a lui Albert Huet.

În cazul celui dintâi, identitatea sașilor nu e o chestiune legată de originea acestora și nici una de autohtonitate, ci una ce ține de lege și drept, adică de privilegii și libertăți. Vorbind despre originea neamurilor din Transilvania, în cel mai frumos capitol al *Chronicii*, intitulat „Despre mărirea și fericirea Ardealului”, Helth/Heltai afirmă că sașii sunt un popor din Asia, așezat de Carol cel Mare în Transilvania, fapt repetat de regele Béla IV, după invazia mongolă. Despre actul colonizator al regelui Béla IV, Helth/Heltai afirmă:

„[...] dădu și sașilor pământ mult în Ungaria, dar mai ales în Ardeal, și le dădu privilegii și libertăți și îi încorporă celorlalți sași, care locuiseră de dinainte în Ungaria, dar mai ales în Ardeal, și stăpâniră orașele, și i-a făcut membrii țării, pentru ca popoarele sale să fie asemeni ungarilor adevărați. Aceasta se poate vedea din frumoasele lor privilegii și scrisori, pe care le-a dat lor. Astfel le-a răsplătit regele Béla munca și credința. Și în moștenirea sa stau și trăiesc până astăzi”⁴⁴.

Alături de aceste privilegii și libertăți, care, în spusele cronicarului, sunt expresia unei meritocrații și nu a unei origini ilustre, *urbanitatea și nevoia de*

---

despre regele Ungariei Géza II, Bomel amintește de așezarea sașilor în Transilvania (*Saxones, in Ungariam evocati in Transylvania ad montana loca, quae nunc quoque nunc inhabitant, considerunt*), ceea ce dovedește existența teoriei colonizării în rândul elitei săsești a vremii. Bomel, ca și alți cărturari sași de la mijlocul secolului al XVI-lea, rămâne fidel ideii de *Hungarus*, chiar atunci când vorbește de Transilvania, ceea ce denotă faptul că încă nu se formase, nici măcar la nivelul elitei săsești, o conștiință politică ardeleană (*Ibidem*, p. 136-137). Cu toate acestea, *Chronologia* sa rămâne un document important pentru identitatea săsească la mijlocul secolului al XVI-lea (Armbruster 1980, p. 43).

⁴³ Kaspar Helth/Gáspár Heltai (1510/1515-1574), sas prin origine și conștiință, preot la Cluj din anul 1544 și tipograf renumit, este autorul lucrării în limba maghiară *Chronica az magyaroknac dolgairól; mint jötték ki a nagy Scythiabol Pannoniabban, es mint foglaltak magoknac országot; es mint birtac azzt hertzegerol hertzege, es kiralyrol kiralyra, nagy sok tusakodassal es szantalan soc viadalyckal* [Cronica despre faptele ungarilor, cum au venit din Scitia cea mare în Panonia și cum și-au ocupat țara și cum au posedat-o din prinț în prinț și din rege în rege, cu mari încăierări și nenumărate lupte], tipărită la Cluj, după moartea sa, în 1574 (cu un studiu introductiv de Péter Kulcsár, în *Bibliotheca Hungarica Antiqua*, VIII, Budapest, 1973). Aceasta prezintă evenimentele istorice de la huni până la bătălia de la Mohács (1526). *Chronica* lui Helth/Heltai se bazează pe lucrarea lui Bonfini *Rerum Ungaricarum decades*, în care intervine, introducând propria interpretare, dar și datele altor autori (Sambucus, Ștefan Brodarics ș.a.), eliminând unele aprecieri (mai ales cele considerate jignitoare la adresa sașilor), reorganizând chiar textul inițial al lui Bonfini. *Chronica maghiară* a lui Helth/Heltai poate fi apreciată „o lucrare scrisă din perspectivă regională și săsească” (Szegedi 2006, p. 143).

⁴⁴ Apud *Ibidem*, p. 144-145.

ordine (în sensul de mai veche ordine socială stabilită și de necesitatea apărării acesteia printr-o bună guvernare) sunt alte reperi identitare ale sașilor⁴⁵.

În cazul celui de-al doilea, avem în vedere *Cuvântarea* acestuia din 10 iunie 1591, în fața Dietei de la Alba Iulia⁴⁶, un adevărat program identitar al sașilor ardeleni pentru mai mult de un secol. Contribuția sa cea mai importantă pe linia reafirmării identității sașilor se referă la susținerea **teoriei originii daco-getice a sașilor**, o teorie mai veche, elaborată de Melanchton și Peucer, dar fără rezonanță până atunci, nici măcar în mediile elitiste săsești din Ardeal. Teza acesta venea ca un răspuns ferm al sașilor la atacurile nobilimii ardelenene, pentru care sașii ar fi străini și venetici („*Hospites, advenae et peregrini?*”), atac menit a schimba ordinea constituțională a regimului de stări din principatul transilvan. Pentru Huet, ca și în cazul lui Helth/Heltai, argumentul istoric al originii venea doar să susțină, nu să înlocuiască, argumentul juridic, fundamental și decisiv pentru identitatea sașilor ardeleni. Reinterpretând, în sens juridic, termenul de „oaspete” (*hospes*), în sensul colonistului invitat de rege și înzestrat cu privilegii în schimbul unor obligații, Huet reafirmă statutul sașilor de cetățeni și idigeni ai țării⁴⁷.

Noua teorie cu privire la originea geto-daco-gotică a sașilor ardeleni, preluată din cercurile umaniste germane, care-i „așeza” pe aceștia între națiunile nobile ale Europei, reprezintă schimbarea fundamentală în ceea ce privește problema originii și așezării sașilor în Transilvania. Această teorie va cunoaște o înflorire spectaculoasă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în scrierile sașilor din Transilvania⁴⁸.

The Saxons Draw their Origin from Saxony.

On the Name and Origin of Transylvanian Saxons in 16th-Century Writings

(Abstract)

Round the middle of the 15th century, Italian humanist Piccolomini wrote in his *Cosmographia*: “The Saxons (*Teutones*) draw their origin from Saxony”. Several decades later,

---

⁴⁵ *Ibidem*, p. 145-146.

⁴⁶ Albert Huet (1537-1607) era comitele sașilor în 1591. Cuvântarea sa în fața Dietei (*Oratio de origine et meritis Saxonum*) a fost tradusă în limba germană de Matthias Miles (*Siebenbürgischer Würg-Engel/oder Chronicalischer Anhang des 15. Seculi nach Christi Geburt/aller theils in Siebenbürgen/theils Ungarn/und sonst Siebenbürgen angränzenden Ländern fürgelauffener Geschichten*, Hermannstadt, 1670, p. 152-163). Textul original, latin, a fost tipărit de Johann Seivert în *Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ibren Schriften*, Pressburg (Bratislava), 1785, p. 190-204.

⁴⁷ O analiză mai amplă a *Cuvântării* lui Huet, la Szegedi 2006, p. 104-108.

⁴⁸ Vezi Armbruster 1993, p. 194 passim.

Bonfini, another Italian humanist at the royal court in Buda similarly wrote: *Teutones e Saxonia originem habent, viri fortes et bello exercitati, a septem civitatibus quas inhabitus Siebenburgenses patrio sermone appellati*. Although neither of the two had come in direct contact with the reality of the Saxon communities in Transylvania, their views were nevertheless similar. This suggests that they both had access to the same sources of information: the medieval Hungarian chronicles, in our opinion.

16th-century accounts on the origin of the Saxons are essentially similar to the theses set forth in the century before. In a Europe where the preoccupation for redefining the so-called “ideology of identity” pervaded the cultural and political environments, it was only natural for the issue of ethnic origin, in general, and of the Transylvanian Saxon community, in particular, to constitute a focus of attention in foreign travellers' accounts about Transylvania. In the writings originating in the Hungarian cultural and political environment or pertaining to people who by the nature of their professions had connections to it, the **thesis about the German/Saxon origin** and the **thesis about Saxons' colonisation in Transylvania under royal Hungarian rule** are strongly supported. The fundamental clues as to the the Germanic origin of the Transylvanian Saxons are their tongue, traditional clothing and civility, which are highly similar to those of the German. Written accounts coming from the German space are more nuanced. The Saxons are of German origin indeed, but they gradually developed their own, characteristic language, have their own land, their own freedoms and their own name: *Siebenburgenses*.

At the end of the 16th century, the cultural and political elite of the Transylvanian Saxons supported ever more clearly a new theory about the origin and settlement of the Saxons in Transylvania: the **thesis about the Geto-Dacian origin** and the **thesis about the Saxon presence predating the Hungarian one**. This new Saxon ideology of identity will constitute the main preoccupation of 17th century Saxon historiography.

Abrevieri bibliografice

- Armbruster 1980 - Adolf Armbruster, *Dacoromano-saxonica. Cronicari români despre sași. Români în cronică săsească*, București, 1980.
- Armbruster 1993 - Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1993.
- Belu 1992 - Alexandru Belu, *Nicolaus Olabus și valorile culturii clasice*, în *AB*, 3, nr. 10-12, 1992, p. 58-63.
- Binder 1969 - Pavel Binder, *Christian Pomarius - Kartograph. Beiträge zum Projekt der ersten Karte der Beschreibung der rumänischen Länder*, în *RRH*, VIII, 1969, nr. 1, p. 171-175.
- Brezeanu 2002 - Stelian Brezeanu, *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București, 2002.
- Călători străini* 1968 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dresca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1968.
- Călători străini* 1970 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, volum îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970.

- Călători străini* 1971 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, volum îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971.
- Copoianu 2000 - Maria Copoianu, *Nicolaus Olahus europeanul*, București, 2000.
- Feneșan, Gündisch 1979 - Costin Feneșan, Konrad G. Gündisch, *Informații privind istoria Transilvaniei (sec. XVI-XVII) în calendarele lui Paul Eber*, în *AILA*, XVII, 1979, p. 79-97.
- Gündisch 2001 - Konrad Gündisch, *Autonomie de stări și regionalitate în Ardealul medieval*, în *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie*, Sibiu, 2001.
- Hanga, Tontsch 1997 - Vladimir Hanga, Günther H. Tontsch, *Opera juridică a umanistului transilvănean Johannes Honterus*, în *RRD*, 1, 1972, p. 39-46;
- Kovács 1969 - Andrei Kovács, *Diplomele de înnobilitare și iconografia lui Nicolaus Olahus*, în *RMM*, 2, 1969, p. 101-110.
- Kovács 1994 - Andrei Kovács, *Oláh Miklós címereslevelei* [Diplomele de înnobilitare ale lui Nicolaus Olahus], în *Korunk*, seria III, V, nr. 4, 1994, p. 103-108.
- Lăzărescu 1986 - Gheorghi Lăzărescu, *Un umanist român și relațiile cu umanistii occidentali*, în *AUB.LLS*, XXXV, 1986, p. 10-15.
- Mârza 2009 - Andreea Mârza, *Enea Silvio Piccolomini și cruciada târzie*, Cluj-Napoca, 2009.
- Möckel 2001 - Andreas Möckel, *Istoriografie și conștiință istorică la sașii ardeleni*, în *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie*, Sibiu, 2001.
- Müller 1928 - Georg [Eduard] Müller, *Die Sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung 1224-1876*, în *AVSL(NF)*, 44 (1928).
- Nägler 1992 - Thomas Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, ediția a II-a, București, 1992.
- Olahus* 1968 - *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românu) (1493-1568)*, texte alese, studiu introductiv și note de I. S. Firu și C. Albu, București, 1968.
- Olahus* 1936 - Olahus Nicolaus, *Hungaria, Athila*, editerunt Colomannus Eperjessy et Ladislaus Juhász, Budapest, 1936.
- Olahus* 2002 - Nicolaus Olahus, *Ungaria. Atila*, traducere, cuvânt înainte și note de Gyöngyvér Antal, Iași, 2002.
- Pop 1998 - Ioan Aurel Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, București, 1998.
- Sienerth 1989 - Ștefan Sienerth, *Beiträge zur rumäniendeutschen Literaturgeschichte*, Cluj-Napoca, 1989.
- Sutschek 1997 - Felix Sutschek, *Statutele municipale ale sașilor din Transilvania*, Stuttgart, 1997.
- Szegedi 2006 - Edit Szegedi, *Tradiție și inovație în istoriografia săsească între baroc și iluminist*, Cluj-Napoca, 2006.
- Tătar 2009 - Octavian Tătar, *Constituirea identității regionale. Geneza transilvanismului*, Alba Iulia, 2009.
- Tătar 2010 - Octavian Tătar, *Sașii ardeleni și identitatea lor. „Ceilalți” despre felul de a fi al acestora în secolul al XVI-lea*, în *Terra Sebus*, 2, 2010, p. 307-320.

- Teodor 1995 - Pompiliu Teodor, *Nicolaus Olahus - istoric umanist*, în *David Prodan. Puterea modelului*, Cluj-Napoca, 1995, p. 58-64.
- Tonk 1968 - Alexandru Tonk, *Diplomele de înobilare ale lui Nicolaus Olahus*, în *RA*, XII, nr. 1, 1968, p. 13-31.
- Tonk 1994 - Alexandru Tonk, *Cariera unui intelectual în secolul al XVI-lea. Drumul lui Nicolaus Olahus spre scaunul episcopal*, în *De la umanism la iluminism*, Târgu Mureș, 1994.
- Tontsch 2001 - Günther H. Tontsch, *Legiferarea statutară și jurisdicția ca atribuții fundamentale ale Universității Săsești*, în *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie*, Sibiu, 2001.

Cuvinte-cheie: sași (*Saxones*), germani (*Teutones*), secolul al XVI-lea, călători străini, scrieri.

Keywords: Saxons (*Saxones*), Germans (*Teutones*), 16th century, foreign travellers, writings.